

УДК 347.122:7.04(477+4).001.36

Зверховська Валентина Францівна,

здобувач кафедри цивільного права

Національного Університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Постановка проблеми. Важлива роль у розбудові незалежної України, відродженні духовності, підвищенні рівня культури народу належить культурним цінностям у складі національної культурної спадщини. Роки незалежності стали часом складних реформ у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей. Ці процеси відбуваються доволі інтенсивно, однак не завжди вони спрямовані у напрямку, оптимальному для розвитку національної культури. Свідченням уваги держави, що приділяється питанням визначення правового режиму культурних цінностей є ратифікація Україною найбільш важливих міжнародно-правових актів з охорони культурної спадщини, зокрема: Конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14.05.1954 р., Конвенції «Про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності» від 14.11.1970 р., Конвенції «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» від 16.11.1972 р., Конвенції «Про охорону підводної культурної спадщини» від 06.11.2003 р.

У цивільному законодавстві України відсутня єдність у використанні дефініцій у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей, не визначено чітко обмежень у правовому обігу культурних цінностей, не встановлено вимог до суб'єктів відносин, що виникають у сфері цивільного обігу культурних цінностей, відсутня класифікація культурних цінностей. Крім того, важливою перешкодою для створення необхідного правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є практично повна відсутність теоретичних досліджень у цій сфері.

Стан дослідження. Культурні цінності тривалий час виступали лише предметом історичних, мистецтвознавчих та філософських досліджень, зокрема, у

працях В. Акуленко, М.О. Александрової, С.С. Алексєєва, Н.Д. Бобоедова, М.М. Богуславського, М.І. Брагінського, Р.Б. Булатова, М.В. Васильєва, О.Г. Васнева, А.В. Головизніна, С.Г. Долгова, Є.Ю. Єгорової, Т. Курило, Д.В. Мазєїна, Н.І. Мінаєва, С.Н. Молчаноав, А.П. Сергєєва, К.І. Скловського, Ю.К. Толстого, Є.О. Харитонова, Л.В. Щенникової та інших. При цьому, проблеми правового регулювання культурних цінностей у вітчизняній цивілістичній літературі залишаються мало дослідженими. Проблематика культурних цінностей розробляється, в основному, спеціалістами з міжнародного права, тому проведення порівняльного дослідження нормативно-правових актів вітчизняного законодавства за 1991–2014 роки та міжнародних документів з охорони культурних цінностей, як ратифікованих, так і нератифікованих Україною, а також публікацій за темою останніх років, є актуальним з огляду на складну ситуацію, в якій на сьогодні знаходиться пам'яткоохоронна галузь України в умовах трансформаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Закон України (далі –ЗУ) «Про охорону культурної спадщини» [1] визначає поняття та правовий режим культурної спадщини. Визначення поняття «культурної спадщини» у абз.2 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про охорону культурної спадщини», як сукупності успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, повністю відповідає Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. [2]. До її об'єктів ЗУ «Про охорону культурної спадщини» включає визначні місця, споруду (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до на-

шого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність (абз.3 ч.1 ст.1 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»).

Слід, однак, зазначити, що у ЗУ «Про охорону культурної спадщини» закріплюється охорона тільки нерухомих культурних цінностей та пов'язаних з ними рухомих предметів. Зазначений Закон не урахував, що до об'єктів культурної спадщини мають також відноситися рухомі предмети, які пов'язані із розвитком суспільства і становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність [3, с.14]. Така позиція законодавця є не зрозумілою, оскільки до об'єктів правової охорони відповідно до Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури» [4] було віднесено як рухомі (пам'ятки мистецтва, документальні пам'ятки), так і нерухомі об'єкти (пам'ятки історії, археології, містобудування й архітектури) культурної спадщини у сучасному правовому розумінні. Думається, такий загальний підхід до визначення культурних цінностей, у якому їх поняття стосується лише нерухомих об'єктів, не може бути вірним. Поняття культурної спадщини має бути розширене [5, с. 71-81] і включати у себе як нерухомі, так і рухомі культурні цінності.

Визначення поняття «культурні цінності» також міститься у ст. 1 ЗУ «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. [6]. Культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Таким чином, ЗУ «Про музеї та музейну справу» відносить до числа культурних цінностей лише рухомі речі, які можуть мати як матеріальну, так і нематеріальну форму втілення.

Аналогічний висновок можна зробити аналізуючи визначення культурних цінностей, закріпленого у Митному кодексі України (ст. 4) від 13.03.2012 р. [7]. Митний кодекс України визначає культурні цінності як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України.

У ст. 210 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. [8] культурні цінності визначені як вироби мистецтва, предмети колекціонування або антикваріату – товари, що належать до товарних позицій за кодами 9701–9706 згідно з УКТ ЗЕД.

Схожі визначення поняття «культурні цінності» містяться у підзаконних нормативно-правових актах, зокрема, у Інструкції «Про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України» [9, п.1.3], затвер-

дженій наказом Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 р., а також у Постанові Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення» [10, п. 2] від 26.08.2003 р.

Слід зазначити, що наведені у нормативно-правових актах України визначення поняття культурних цінностей є описовими та не повними, а тому з метою з'ясування сутності культурних цінностей як правового явища, слід звернутися до визначення цього поняття у міжнародно-правових актах.

У сучасному міжнародному праві норми щодо охорони культурних цінностей були закріплені завдяки багатостороннім договорам Гаазьких конференцій миру 1899 р. і 1907 р. Так, Положенням про закони і звичаї сухопутної війни (додаток до IV Гаазької конвенції 1907 р.) встановлено обов'язок зберігати, наскільки можливо, храми, будівлі, що слугують цілям науки, мистецтва, благодійності, історичні пам'ятки за умови, що такі споруди не використовуються одночасно з воєнною метою. У другій половині ХХ ст. сформувалося визнання того факту, що культурна спадщина потребує охорони не тільки у воєнний, а й у мирний час, оскільки на неї діють як природні, так і антропогенні руйнівні чинники, а рухомих культурних цінностям, крім того, загрожує небезпека викрадення та незаконного переміщення.

Як вже було зазначено, уперше поняття «культурні цінності» було сформульовано у Гаазькій конвенції 1954 р. «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту». Відповідно до цієї Конвенції культурними цінностями вважаються незалежно від їхнього походження і власника:

1. цінності, рухомі чи нерухомі, котрі мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури чи мистецтва, історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, що представляють історичний чи художній інтерес, твори мистецтва, рукопис, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції чи важливі колекції книг, архівних матеріалів та репродукцій цінностей, зазначених вище;

2. будинки, головним і дійсним призначенням яких є збереження чи експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті 1, такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті 1;

3. центри, у яких зберігається значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах 1 і 2, так звані «центри зосередження культурних цінностей».

Згідно із Конвенцією ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої природної та культурної спадщини»

від 16.11.1972 р. під «культурною спадщиною» розуміються:

А) пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки;

Б) ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

В) визначні місця: твори людини або спільні твори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

Як основний критерій віднесення культурних об'єктів до охоронних категорій у Конвенції «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» від 16.11.1972 р. прийнятий критерій «видатна універсальна цінність». Але що розуміється під цим критерієм, у Конвенції не пояснюється. У якійсь мірі тлумаченню критерію «видатна універсальна цінність» може сприяти вказівка у преамбулі Конвенції та те, що мова йде про збереження «унікальних та незамінних цінностей незалежно від того, якому роду вони належать». Питання віднесення цінностей до цих категорій входить у компетенцію держав-учасниць. Згідно із ст. 3 Конвенції, «кожній державі – стороні цієї Конвенції належить визначити й розмежувати різні цінності, що перебувають на її території...». Таким чином, у Конвенції підкреслюється роль та значення держав-учасниць як у визначенні охоронних цінностей, так і в організації їх охорони.

Розглядаючи поняття «культурна спадщина», яке міститься у Конвенції «Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини» 1972 р., слід погодитись із думкою М.М. Богуславського, який вважає, що визначення цього поняття у Рекомендації ЮНЕСКО про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини 1972 р. є фактично ідентичним, наведеному у Конвенції 1972 р. [11]. У Рекомендації також йдеться про три категорії об'єктів (пам'ятки, ансамблі, визначні місця). Але у Рекомендації не міститься вказівка на критерій «видатна універсальна цінність». З цього можна зробити висновок, що Рекомендація має на увазі більш широке та необмежене коло об'єктів, які складають культурну спадщину кожної держави.

Визначення культурних цінностей у Гаазькій конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» 1954 р. на сьогодні є найбільш повним і абсолютно легітимним для України, але воно дає просте перерахування культурних цінностей. Думається, це поняття більш досконале, ніж закріплене у Конвенції «Про охорону всесвітньої природної та культурної спадщини» від 16.11.1972 р.

Поряд із загальним визначенням «культурна спадщина» в окремих документах ЮНЕСКО застосовується як тотожне поняття «культурні цінності». Однак, В. Акуленко зазначає, що поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина» у згаданих Конвенціях ЮНЕСКО, при всій їх близькості за змістом, усе ж не є тотожними. Поняття «культурні цінності» є більш загальним порівняно із поняттям «культурна спадщина», оскільки воно, згідно з Конвенцією 1954 р., охоплює весь комплекс пам'яток – як рухомих, так і нерухомих, тоді як поняття культурна спадщина, за Конвенцією 1972 р., переважно стосується нерухомих об'єктів [12, с. 47]. Так, у Рекомендації ЮНЕСКО «Про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи суспільних робіт» 1968 р., під культурними цінностями розуміються як рухомі, так і нерухомі об'єкти. До нерухомих об'єктів віднесені місцевості археологічного, історичного чи наукового значення, споруди чи інші об'єкти, як релігійні, так і світські, які становлять історичну, наукову, художню або архітектурну цілісність, архітектурні ансамблі, історичні квартали в містах чи селищах. До рухомих віднесені цінності, які перебувають у нерухомих об'єктах або здобуті у них, а також цінності, приховані у землі, які можуть бути виявлені у місцях, що мають археологічне та історичне значення, чи в інших місцях.

До недоліків даного визначення можна віднести жорстку прив'язку поняття рухомих культурних цінностей до поняття нерухомих культурних цінностей, яка не враховує, що рухомі цінності можуть існувати і поза зв'язком з нерухомими.

У більш пізніх міжнародних документах культурні цінності являють собою синтетичне поняття, яке об'єднує уявлення про культурні цінності як нерухомі та рухомі об'єкти [13, 83-92]. В Рекомендаціях про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного вивозу, ввозу та передачі права власності на культурні цінності [14, 157-159], прийнятих на 13 сесії ЮНЕСКО у 1964 р., в якості культурних цінностей розглядаються рухомі та нерухомі об'єкти, які мають велике значення для культурного здобутку кожної країни. Це твори мистецтва та архітектури, рукописи, книги та інші предмети, які складають інтерес з точки зору мистецтва, історії та археології, типові зразки флори та фауни, наукові колекції та важливі колекції книг та архівних документів, в т.ч. музичні архіви.

Конвенція «Про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного вивозу, ввозу та передачі права власності на культурні цінності» 1970 р. [15; 16] визначає, що культурними цінностями вважаються цінності релігійного та світського характеру, які розглядаються кожною державою як такі, що мають значення для археології, історії, літе-

5. Беспалько В.Г. Понятие и признаки культурных ценностей как предметов преступлений / В.Г. Беспалько // Журнал российского права. – 2005. – № 3. – С. 71–81.
6. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995 р. – № 25. – Ст. 191.
7. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Урядовий кур'єр. – 17.05.2012. – № 86/№ 87. – 18.05.2012.
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Голос України. – 04.12.2010. – № 229/№ 229–230.
9. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України : наказ Міністерства культури і мистецтв України від 22.04.2002 р. № 258 // Офіційний вісник України. – 2002 р. – № 28. – С. 211. – Ст. 1346.
10. Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 р. № 1343 Урядовий кур'єр. – 10.09.2003. – № 168.
11. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты. – М. : Юристь, 2005. – 427 с.
12. Акуленко В.І. Охорона пам'яток культури в Україні (1917–1990) / В.І. Акуленко. – К. : Вища шк., 1991. – 274 с.
13. Шестаков В. Формирование понятия «культурные ценности» // Studia culturae. Выпуск 11: Опыт интерпретации культурного наследия в горизонте постмодерна: Альманах кафедры теоретической и прикладной культурологии и центра изучения культуры факультета философии и политологии Санкт-Петербургского государственного университета. Лаборатория метафизических исследований. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2008. – С. 83–92.
14. ЮНЕСКО: Акты Генеральной конференции. 13 сессия. В 3-х т. Т.1. Резолюции. – Париж, 1965.
15. Про заходи, спрямовані на заборону та попередження незаконного ввозу, вивозу та передачі права власності на культурні цінності: Конвенція ЮНЕСКО від 14.11.1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_186
16. ЮНЕСКО: Акты Генеральной конференции. 16 сессия. 1970. В 3-х т. Т.1. Резолюции. – Париж, 1971.
17. Богуславский М.М. Судьба культурных ценностей / Богуславский М.М. – М. : Юристь, 2006. – 206 с.
18. Каткова Т.Г. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із посяганням на культурну спадщину : практ. посіб. – Х. : Право, 2011. – 240 с.
19. Курило Т. Становлення та розвиток законодавства про охорону культурної спадщини України в сучасний період / Т. Курило // Право України. – 2001. – № 6. – С. 108–110.
20. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте. Правовые аспекты / М.М. Богуславский. – М. : Юристь, 2005.

Зверховська Валентина Францівна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

У статті розглядаються особливості правового режиму культурних цінностей за цивільним законодавством України та міжнародним правом у порівняльно-правовому аспекті. Автором проводиться дослідження спеціального законодавства України у сфері охорони культурних цінностей та зроблені відповідні висновки щодо необхідності його удосконалення.

Ключові слова: культурні цінності, об'єкти, цивільне право, пам'ятки архітектури, мистецтва.

Зверховская Валентина Францовна

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПО ГРАЖДАНСКОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены особенности правового режима культурных ценностей в соответствии с гражданским законодательством Украины и международным правом в сравнительно-правовом аспекте. Автором проведено исследование специального законодательства Украины в сфере охраны культурных ценностей и сделаны выводы о необходимости его усовершенствования.

Ключевые слова: культурные ценности, объекты, гражданское право, памятники, объекты архитектуры, искусства.

Zverkhovska Valentina Phranzivna

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF CULTURAL VALUES UNDER CIVIL LAW OF UKRAINE AND INTERNATIONAL LAW

The article deals with the peculiarities of legal regulation of cultural values under civil law of Ukraine and international law in comparison. The author studies specific legislation of Ukraine in the field of cultural values and made appropriate conclusions about the need for its improvement.

Keywords: cultural values, objects, civil law, monuments of architecture and art.